

Tina IVNIK

Pieter M. Judson, *Habsburški imperij: Nova zgodovina*. – Ljubljana: Sophia, 2018. – 530 str.

Monografija nizozemskega zgodovinarja Pietra M. Judsona *Habsburški imperij: Nova zgodovina*, katere prevod je lani izšel pri Založbi Sophia, je zgodovinopisno delo, v katerem se je lotil preučevanja razvoja in širitve nacionalne ideje v deželah habsburškega imperija. Pristop razkrije avtorjevo odlično poznavanje razmer in dogodkov v takratni družbi, kar mu je omogočilo, da je razvil poglobljene argumente, s katerimi bralcu ponuja interpretacijo zgodovinskih dogodkov, ki ni zaznamovana z nacionalistično logiko pogleda na svet in zgodovino.

Judson kritično obravnava pristope zgodovinarjev, ki poudarjajo drugačnost Srednje in Vzhodne Evrope od Zahoda. Zapiše, da je za take pristope značilna patologizacija habsburškega imperija, katerega konec je mnogokrat utemeljen kot nasledek nacionalističnih sporov in bojev za osamosvojitve posamičnih nacij v njem. Temelj za takšne interpretacije je predstava o negativnem odnosu ljudstva do imperija, ki naj bi ga prebivalci dojemali zgolj kot oviro pri osvoboditvi v nacionalne države, kar avtor z uporabo zgodovinskih virov prepričljivo ovrže.

Knjiga je sestavljena iz osmih poglavij, katerih vsebina sledi kronološkemu načelu. V prvem je na kratko orisana zgodovina habsburškega imperija do časa vladavine cesarice Marije Terezije. Avtor poudari, da je bila za imperij značilna verska in jezikovna raznovrstnost, deli imperija med seboj niso bili povezani, niti niso imeli enotnih upravnih institucij, kulturnih praks, do 18. stoletja pa tudi ne skupnega občutka identifikacije. Takrat je z vladavino Marije Terezije prišlo do preoblikovanja načina vladanja, kar je pripeljalo do družbenih sprememb in do postopne identifikacije ljudi z imperijem.

Marija Terezija je želela z reformami dvigniti produktivnost ljudi, s tem pa povečati prihodke od davkov, in okrepiti moč vojske. Po prepričanjih tistega časa je bila ekonomska učinkovitost organizacije podeželske družbe nujna za davčno stabilnost, prav tako pa je bila odvisna tudi od blaginje kmečkega stanu. Reforme so zato zniževale vpliv zemljiških gospodov, ki so imeli v nekaterih delih imperija absolutno oblast nad svojimi podložniki. Prakse ustvarjanja države so bile torej namenjene temu, da bi tradicionalna lokalna razmerja moči nadomestile z novim občutkom državni pripadnosti. Logika reform Marije Terezije je spodkopavala družbene privilegije in spreminjala tradicionalne hierarhije v družbi tako, da so prebivalci, ne glede na družbeni položaj, postajali vse enakovrednejši.

Če se je za nacionalnost do takrat menilo, da se nanaša na zelo majhen del kraljevih podložnikov, je novejši koncept nacionalnosti pomenil pripadnost neki skupnosti, ki so jo

določale skupne meje, ter podrejenost skupnim zakonom in vladi. Judson opozori, da se tako razumevanje še vedno v veliki meri razlikuje od nacionalnosti, utemeljeni na etničnosti in skupnem jeziku, ki se je v Evropi razvila v 19. stoletju. Marija Terezija je sinu in nasledniku Jožefu II. zapustila državo, ki je bila veliko enotnejša in bolj povezana kot pol stoletja poprej.

V naslednjem poglavju je obravnavan pojav rastoče kulturne identifikacije z avstrijsko državo, ki jo je prinesla uvedba birokracije. Novi zakoni so se zaradi univerzalnosti vse bolj začeli uveljavljati proti drugim oblikam avtoritete, ki so jo predstavljali zemljiški gospodje in plemiči. Avtor pokaže, kako lahko spontane organizacije slovesnosti ob koncu napoleonskih vojn leta 1814 razumemo kot dokaz o obstoju legitimacijskega razmerja z imperijem. V podobnostih med praznovanji se je kazalo oblikovanje skupne kulture podob, diskurzov, gesel in obrednih praks, ki so takrat že obstajala med državljani. Poglavje obravnava tudi zanimiv zaplet ob poskusu cesarja Jožefa II., da bi na Ogrskem uvedel nemščino kot uradni jezik. Cesarjev načrt pri tem ni bil povezan z germanizacijo, temveč s povečanjem učinkovitosti komunikacije v imperiju. Ogrska elita se je načrtu uprla, vendar ne zato, ker bi ga obravnavala kot poskus podreditve njihove nacionalnosti, pač pa zato, ker bi tamkajšnja elita s tem izgubila samoumevno pravico do zaposlitve v lokalni upravi. S tem in še mnogimi drugimi primeri Judson učinkovito ponazori razmerja moči v tedanji družbi in zavrne interpretacije takih dogodkov v nacionalistični smeri.

V tretjem poglavju sta obravnavana čas med letoma 1815 in 1848 in vloga Metternichovega režima. Judson opozori, da so ta čas liberalni zgodovinarji označili kot čas izgubljenih priložnosti. Razlog za to naj bi bile kratkovidne represivne prakse, zatiranje tržnih sil in demokratičnega razvoja, v čemer so liberalni zgodovinarji videli različnost z Zahodno Evropo. Judson se takih interpretacij loti s pomislekom, saj prikaže, da je avstrijska družba takrat dosegla ekonomske in družbene spremembe, ki jih razsvetljeni absolutizem ni do konca uresničil. Trdi, da se je vprašanju, kakšen naj bi bil imperij po napoleonskih vojnah, vse bolj posvečala družba in vse manj država. Razvijale so se nove oblike družabnosti, prišlo je do razmaha časopisov, pojavilo se je več organizacij in neodvisnih javnih prostorov, v katerih so meščani in plemiči razpravljali o javnih vprašanjih. To je ponujalo alternativo tradicionalni hierarhiji, pa tudi ustvarilo možnost za revolucije leta 1848 in 1849.

Revolucije 1848 in 1849 so bile prvi politični boji, pri katerih so bili v središču političnega dogajanja kmetje in pripadniki srednje plasti. Večina revolucionarjev imperija ni odklanjala, temveč se je borila za pravico do soustvarjanja politike v njem, številni revolucionarji pa so se prikazovali za varuhe prave habsburške imperialne ideje. Zanimivo je, da je dandanes pomlad narodov pogosto interpretirana kot antiimperialna, povezana z idejami Slovencev kot majhnega naroda, ki se »prebudi« in zahteva svoje narodne pravice, ki so mu v imperiju kršene. To sem pred nedavnim opazovala na proslavi lokalnega praznika v Ormožu, trdila pa bi lahko, da je se je taka predstava dodobra usidrala v slovenskem kolektivnem spominu. Kakor piše Judson, pa so revolucije prinesle precejšnjo spremembo v pojmovanju koncepta nacije, ki je šele tedaj postal množica ljudi, ki jo določajo prvine, kot so jezik, kulturna tradicija in kri. Čeprav je nacija lahko označevala širok spekter pripadnosti, so jo ljudje,

zaupljivi do njene legitimizirajoče moči, na veliko uporabljali za svoje politične cilje. Kljub temu je bilo nacionalistično občutje pripadnosti zaenkrat navzoče v sorazmerno majhni, izobraženi skupini meščanov. Avtor ponazori, kako so bili ljudje do nacionalne pripadnosti v večini vsakdanjih dogodkov povsem ravnodušni ter koliko truda so nacionalisti – pogosto brez rezultatov – vlagali v prepričevanje prebivalstva o pripadnosti nacionalnim identitetam.

Peto poglavje je namenjeno pregledu nastanka liberalnega imperija pod vodstvom cesarja Franca Jožefa I. Novi cesar je potoval po imperiju, obnovil povezavo s katoliško cerkvijo, obiskoval svetišča drugih religij, obujal, prenavljal in si ustvarjal javne slovesnosti. Vse to je počel, da bi izboljšal javno mnenje o imperiju. Judson na zanimiv način opiše načine in pomene cesarjevih stikov z javnostjo, v katere sta bila pomembno vključena tudi cesarjeva družina in tisk. Omeni tudi etnografske raziskave Karla von Czörniga, ki so bile pomembne za podobo o združenem in skupnem imperiju, ter pomen jezikovne raznovrstnosti v imperiju.

Argument o jezikovni pisanosti imperija se je začel uporabljati za oblikovanje teze o različnih kulturah ali nacijah, ta pa še naprej v argument o kulturnih in nacionalnih razlikah kot bistvenih, naravnih in nepremostljivih.

Kakor Judson pokaže v šestem poglavju, so se po letu 1867 diskurzi o nepremostljivosti kulturnih razlik začeli vse bolj uporabljati za doseganje političnih ciljev. Presenetljiva je argumentacija, da je pri razvoju nacionalizmov glavno vlogo odigral prav imperij. Dejavno je podpiral sistem ločevanja med narodi, ker je svoj obstoj utemeljeval prav z zmožnostjo pospeševanja njihovega razvoja v imperiju. Z nacionalistično identifikacijo se je pogosto krepil tudi patriotizem in Judson trdi, da sta imperij in nacija na začetku 20. stoletja postajala vse bolj vzajemno odvisna: čeprav sta danes razumljena kot nasprotni si politični tvorbi, sta takrat uporabljala podoben jezik in zamisli ter si bila, tudi zaradi tega, zelo podobna.

Sedmo poglavje obravnava leta 1880–1914. Takrat so se prebivalci Avstro-Ogrske intenzivno ukvarjali z imperijem, ker je ta vse bolj zadovoljeval njihove potrebe. To je bil čas širitve pismenosti, potovanj z vlakom, izdajanja časopisov, odpiranja šol, vojaške obveznosti, razvoja pošte in socialnega skrbstva ter uvedbe splošne volilne pravice za moške. V dobi sprememb je ideja imperija postala simbol pomirjujoče stalnosti, vera v imperij pa je pripomogla k usklajevanju heterogenih želja različnih prebivalcev. V bran svoji tezi, da Avstro-Ogrske ni mogoče razumeti kot anahronizma in da nacionalističnih gibanj ne moremo dojemati kot vzroka za oslabitev in razpad imperija, Judson poudari razmerje med vojsko kot temeljno entiteto imperija in nacionalisti. Piše, da so slovenski nacionalisti v Ljubljani vojsko sprejeli z odprtimi rokami, vojaki pa so se udeleževali slovenskih proslav, imeli na njih govore v slovenščini in igrali slovenske nacionalne koračnice, da bi dokazali svojo nacionalno nepristranost.

V obravnavi zgodovinskih virov iz tega obdobja Judson poudari pomen avtorstva, saj dokazuje, da je veliko pesimističnih napovedi o razpadanju imperija iz tega obdobja prišlo iz vrst vojaških, birokratskih in aristokratskih elit, ki so zaradi povečanja moči množičnih gibanj izgubile stare privilegije. Želje bivših elit po depolitizaciji širše družbe so prispevale

tudi k odločitvi za vstop v vojno, ki so jo opisovali kot edino mogočo rešitev. Ti viri so pomembno izoblikovali zgodovinske razlage za razpad imperija, vzeti iz konteksta pa niso prispevali k natančni razlagi dogodkov.

Zadnje poglavje obravnava razmere v vojnih časih. V njih avtor vidi poglavitni razlog za prekinitev legitimacijskega razmerja med imperijem in državljani. Najpomembnejši dejavnik za zlom patriotizma med ljudstvom, ki je bil ob začetku vojne še močno navzoč, Judson pripiše vsesplošni lakoti in nezadostni ter počasni preskrbi s hrano.

Glavna teza Judsonove monografije je, da po koncu vojne pravzaprav ni prišlo do preloma z imperijem, saj so se institucije, prakse in pravni sistemi enostavno prenesli iz razpadlega imperija v novo ustanovljene države. V novih državah so na položajih moči pogosto ostali isti ljudje. Zato Judson meni, da bi povojni čas bolje razumeli, če bi te države obravnavali kot majhne imperije, kar so po njegovem mnenju tudi bile. Države so bile namreč etnično zelo heterogene, v večini primerov so bile meje določene z vojaško silo in ne z demokratičnimi, nacionalnimi in drugimi načeli (kot v primeru Maribora). Vsaka država je skušala pridobiti nova ozemlja, četudi prebivalci teh ozemelj večinsko niso pripadali dominantni naciji, na ozemlju vsake države pa so živeli prebivalci, ki niso bili asimilirani v nacionalno identiteto. Za razloček od imperija pa nacionalne države državljanom niso priznale možnosti, da se sami odločijo, kateri nacionalnosti pripadajo, kar avtor prikaže z množtvom primerov iz povojne zgodovine.

Pieter M. Judson v monografiji prikaže kompleksnost identifikacij med različnimi plastmi ljudstva, imperijem in nacionalnimi idejami od 18. stoletja do konca imperija. Z bogatim zbiranjem zgodovinskih in drugih virov prepričljivo argumentira svoje teze in slikovito prikaže kompleksnost identifikacij. Te spreminjajoče se, pogosto interesno naravnane identifikacije, nam nazorno pokažejo, da proces oblikovanja nacionalnih identitet ni bil enosmeren, še manj pa samoumeven, in se nikakor ne bi posrečil brez truda nacionalistov, ki so neutrudno prepričevali ljudi o pomenu njihove identifikacije z nacionalnimi identitetami. Kakor zapiše: »obstoj jezikovnih, verskih in pokrajinskih razlik med državljani imperija še ni sam po sebi določil poteka njegove zgodovine« (str. 10).

Knjiga je dobrodošel in temeljit prispevek k razumevanju imperija v okviru tedanjih ideologij in načinov razumevanja sveta. S pogledom brez razumevanja zgodovine nacionalizmov lahko obstoj nacionalnih identitet nekritično razumemo kot naraven in od zmeraj navzoč, kar je zagotovo predpostavka, v katero so verjeli nekateri zgodovinopisci, ki jih Judson kritizira. Stališča nekritičnega zgodovinopisja danes v Sloveniji v veliki meri prevzema širša javnost in so postala del kolektivnega spomina. Tako se nacionalistične interpretacije preteklosti reproducirajo, kar lahko opazimo v besedni zvezi »narodno prebujenje«, v diskurzih o zatiranem slovenskem narodu, hlapcih, pa tudi o habsburškem imperiju kot jarmu, spod katerega se je slovensko ljudstvo tako dolgo osvobajalo.